

kullu Mehmed Paşa'nın emriyle *Evdaḥu'l-mesâlik*'in kısaltılarak Türkçe'ye çevrilmiş şekli olup paşaya sunulan eser tarih ve coğrafya lugatı niteliğindeki Türkçe kitapların ilki olması bakımından önemlidir (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 856). 3. *Enmûzecü'l-fünûn fi'l-ma'âri-fi'l-âmmе*. Taşköprizâde'nin *Mevzûâtü'l-ulûm*'u tarzında yazılan ve tefsir, hadis, kelâm, usûl-i fıkıh, ferâiz, meânî, tıp ve astronomi gibi ilimlere yer veren kitap Sinan Paşa'ya sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2151; İsmihan Sultan, nr. 303). 4. *Tercümetü Durûbi'l-emsâl* (Ârif Hikmet Ktp., nr. 3495). 5. *Risâle fi't-tefsir* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 390). 6. *Hâşiye-i Şerhu Tecrîd* (Osmanlı Müellifleri, III, 66). 7. *Hâşiye alâ Şerhi Hikmeti'l-ayn* (a.g.e., a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 116, 297, 308, 309-310; *Keşfü'z-zunûn*, I, 465; *Osmanlı Müellifleri*, III, 65-66; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 259; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, İstanbul 2006, I, 45; *Mu'cemû'l-mahtûṭatı'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâṭûl* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], III, 1283.

MAHMUT KAYA

SİPEHSÂLÂR

(سپهسالار)

Ortaçağ İslâm devletlerinde başkumandan hakkında kullanılan bir terim.

Farsça *sipeh* (ordu) ve *sâlâr* (kumandan) kelimelerinden oluşan *sipehsâlâr* (ispehsâlâr) Arapça'ya *isfehsâlâr* (isbehsâlâr) şeklinde geçmiştir. Arapça'da aynı unvanı ifade etmek üzere *sâhibü'l-ceyş* tabiri de kullanılmaktadır. Sipehsâlâr teriminin kullanımı IV. (X.) yüzyılda Deylemli ve diğer İran toplulukları arasında yayılmıştır. Bu devirde Irak Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın iki Türk kumandanına sipehsâlâr unvanını verdiği görülmektedir. Adudüddeve döneminden sonra Büveyhî eyaletlerinde yaşanan kargaşa sırasında sadece "kumandan" veya "subay" anlamında kullanılmaya başlanmış, ancak diğer hânedanlar arasında asıl anlamını korumaya devam etmiştir. Mese-lâ Saffârîler devrinde Bars-ı Deylem adlı birinin Ebû'l-Hüseyn Tâhir tarafından sipehsâlâr tayin edildiği bilinmektedir. Sâmanîler'de savaşlara çoğu zaman Horasan valileri kumandanlık ettiğinden bu valilere sipehsâlâr unvanı da verilmiştir. Sipehsâlâr Horasan şeklinde kaydedilen bu unvan askerî anlamda Horasan orduları başkumandanını, mülkî olarak da Horasan valisini ifa-

de ederdi. Sâmanîler döneminde sipehsâlâr-ı Horasan görevine Muhtâcoğulları ve Simcûrîler'e mensup kumandanlar getirilmiştir. Horasan sipehsâlârlığına tayin edilenlere bayrak ve hil'at verilir.

Gazneliler'de de ordu kumandanı için sipehsâlâr unvanı kullanılmış, Nasr b. Sebük Tegin ve kardeşleri Mahmud ve Yûsuf gibi hânedan mensupları sipehsâlâr olarak tayin edilmiştir. Gazneliler devrinde sipehsâlâr bir eyalet idaresinde hem orduların başkumandanlığını hem de valilik görevini bir arada yürütmekte, bulunduğu bölgede kendi adına hutbe okutabilmekteydi. Nitekim Nasr b. Sebük Tegin adına Sistan'da hutbe okunmuştu (Ramazan 400 / Nisan-Mayıs 1010). Ahmed b. Ali Nûştegin sipehsâlâr ve vali olarak Kirman bölgesine gönderildiğinde kendisine kemer, iki tuğlu külâh, davul, bayrak ve beş fil verilmiştir. Gazneli ordusundaki Hintli birliklerin kumandanına sipehsâlâr-ı Hindûyân adı veriliyordu. Büyük Selçuklular'da bütün kuvvetlerin başkumandanına sipehsâlâr-ı büzürg veya emîr-i sipehsâlâr (isfehsâlâr) denilirdi. Sipehsâlâr ordunun eğitiminden, sa-vaşa hazır bulunmasından, sevk ve idaresinden sorumluydu. Nizâmülmülk sultanın büyüklerle, sipehsâlârla ve amîdler ile oturup kalkmamasını bunun hükümdarın haşmetine zarar vereceğini, ayrıca sipehsâlârlık görevinin gençlere değil tecrübeli yaşlılara verilmesi gerektiğini kaydederek. Selçuklu döneminde de sipehsâlâr aynı zamanda vali olarak görev yapıyordu. Emîr-i sipehsâlâr unvanı Hârizmşahlar'ın divanından çıkan resmî mektuplarda ve tayin beratlarında da görülmektedir. Hârizmşahlar da uçlarda faaliyette bulunan birliklerin kumandanları için "kur (uc) isfehsâlâr" tabirini kullanmışlardır. Sipehsâlâr ve emîr-i sipehsâlâr unvanları Anadolu Selçukluları askerî teşkilâtında da beylerbeyi (emîr-ül-ümerâ) unvanı gibi kullanılıyordu.

Fâtımîler, Börîler, Zengîler ve Memlûk-ler'de de bu unvan mevcuttu. Fâtımîler'de sipehsâlârlık sâhibü'l-bâbdan sonra ge-

len önemli bir görev unvanı olup tablâhâ-ne emîrlere verildi (Kalkaşendî, IV, 6). Zengîler hânedanının kurucusu İmâdüddin Zengî'nin birçok unvanı arasında "el-emîr-ül-isfehsâlâr el-kebîr" de vardı (İbnü'l-Kalânîsî, s. 443). Memlûkler'de isfehsâlâr tablâhâne emîrlere şeref unvanı olarak verilmiştir. Ancak Kalkaşendî, İbn Fazlullah el-Ömerî'den naklen VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren bu unvanın terkedildiğini kaydederek (*Şubḥu'l-a'sâ*, IV, 6).

Aynı terim İlhanlılar, XVI. yüzyıl başlarına kadar Hindistan'daki müslüman devletler ve Safevîler döneminde de kullanılmıştır. Safevîler'de başlangıçta başkumandanlar için emîr-ül-ümerâ ve kürçübaşı (kurçbaşı) tabirlerine yer verilirken Şah I. Abbas'tan itibaren sipehsâlâr-ı İrân, sipehsâlâr-ı küll-i leşker-i İrân tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. Kaçarlar'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sipehsâlâr unvanına yer verildiği görülmektedir. Bu unvan Osmanlı döneminde nâdiren kullanılmıştır. Meselâ II. Murad döneminde Anadolu beylerbeyi için "Anatol'un sipehsâlârı" denilmiştir (Hadîdî, s. 32, 210). Osmanlı Devleti'nde başkumandanların genel unvanı serdar veya seraskerdi. Bazı XVIII. yüzyıl kaynaklarında ikisinin bir arada "serdâr-i sipehsâlâr" şeklinde geçtiği görülmektedir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 154). Ayrıca Kuyucu Murad Paşa için sadrazam ve sipehsâlâr-ı ekrem unvanları kullanılmıştır (Ayn Ali, s. 85). Abbâsîler'de ise yüksek rütbeli ve nüfuzlu askerlerden oluşan birliklere isfehsâlâriyye adı verilmiştir (İbnü'l-Cevzî, VIII, 29, 35, 55, 64, 72-73).

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 84, 153, 160-163, 165, 167-168; *Târîḫ-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 258, 308, 310, 357-358; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîḫü Dimaşk* (Zekkâr), s. 443; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VIII, 29, 35, 55, 64, 72-73; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 91, 160; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), s. 173, 366; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, IV, 6; Yahyâ b. Ahmed es-Sirhindî, *The Târîḫ-i Mubârekshâhi* (trc. K. K. Basu), Karachi 1977, s. 6-7; Hadîdî, *Tevâriḫ-i Âl-i Osmân* (nşr.

Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 32, 210; Ayn Ali, *Risâle-i Vazîfîhorân*, s. 85; Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704 (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 154; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 54-55, 103-104; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 132, 160, 163, 165, 174; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 137-139; Hasan-ı Enveri, *İştîlâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî, Selcûkî*, Tahran 2535 şş., s. 132-133; C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa 1994, s. 244, 277-278, 282, 305, 307, 309, 348; a.mlf., "İspahsâlâr, Sipahsâlâr", *EP* (İng.), IV, 208-210; Güller Nuhoğlu, *Beyhakî Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 287-291, 317, 321, 329-331; R. M. Savory, "The Office of Spahsâlâr (Commander in-Chief) in the Safavid State", *Proceedings of the Second European Conference of Iranian Studies* (ed. B. G. Fragner v.dğr.), Roma 1995, s. 597-616; M. Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara 2002, bk. İndeks; S. Digby, "İspahsâlâr, Sipahsâlâr", *EP* (İng.), IV, 210.

ERDOĞAN MERÇİL

SİPEHSÂLÂR, Ferîdun

(فریدون سپهسالار)

Mecdüddin Ferîdun b. Ahmed-i Sipehsâlâr
(ö. 712/1312 [?])

**Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî
ve çevresi hakkında
ilk menâkıbnâmelerden biri olan
Risâle-i Sipehsâlâr'ın müellifi.**

616'da (1219) doğdu (Sahih Ahmed Dede, s. 148). Anadolu Selçukluları sarayında sipehsâlâr (kumandan) olarak görev yaptığından bu unvanla tanındı. Küçük yaşlardan itibaren Bahâeddin Veled'in meclislerine devam etti ve kendi ifadesine göre kırk yıl kadar Mevlânâ'ya hizmet etti. Saraydaki kumandanlık görevinden ayrıldıktan sonra eşi tarafından akrabası Hüsâmeddin Çelebi'nin meşihat döneminde (1273-1284) Mevlânâ dergâhının malî işleriyle meşgul oldu. Hüsâmeddin Çelebi'nin ardından posta oturan Sultan Veled'e intisap ettiğinde seksen beş yaşında olan Sipehsâlâr'ın vefat tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Sahih Ahmed Dede onun 706 (1306) yılında, Abdülbaki Gölpinarlı 683-712 (1284-1312) yılları arasında, F. Lewis 1295 yılına yakın bir tarihte vefat ettiğini kaydeder. Vasiyeti üzerine Bahâeddin Veled ve Mevlânâ'nın ayak ucuna, Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'in sol yanına defnedildi. Sâkib Dede, Sipehsâlâr'ın cesur, olgun, güzel ahlâklı, ilim ve sanata yatkın bir kişi olduğunu söyleyerek ilerlemiş yaşına rağmen Mevlevî yoluna hizmet konusundaki başarısına dikkat çeker.

Sipehsâlâr, Mevlevîlik tarihinin Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sinden sonra ilk menâkıbnâme türü eseri sayılan *Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hudâvendigâr*'ı ile tanınır. Sahih Ahmed Dede, Sipehsâlâr'ın risâleyi 691'de (1292) yazmaya başladığını söyler. Bazı kaynaklarda eserin 1310 yılı civarında yazıldığı kaydedilir. İranlı araştırmacı Tefvîk Sübhânî eserin 1312 yılında tamamlandığını ileri sürmektedir. Üç bölümden oluşan *Risâle-i Sipehsâlâr*'ın ilk bölümü Sultânülulemâ Bahâeddin Veled'e ikinci ve en geniş bölümü Mevlânâ Celâleddin'e, üçüncü bölümü Mevlânâ'nın dostlarına ve ondan sonra makamında bulunan çebebilere ayrılmıştır. Bu bölümde yer alan Sultan Veled, oğlu Ulu Ârif Çelebi ve onun kardeşi Emir Âbid Çelebi hakkındaki bilgiler Sipehsâlâr'ın vefatından sonra oğlu Muhammed Celâleddin tarafından eklenmiştir. Sahih Ahmed Dede'ye göre bu bölüm 748 (1347) yılında bitirilmiştir. Sipehsâlâr, risâlesinde Mevlânâ'nın eserleriyle Sultan Veled'in *İbtidânâme*'sini kaynak olarak kullanmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi eserin özellikle Mevlânâ ile ilgili bölümü bizzat şahit olduğu olayları aktarması bakımından önemlidir. Eser Eflâkî'nin *Menâkıb-ı 'Ârifin*'i, Lokmânî Dede'nin *Menâkıb-ı Mevlânâ'sı* vb. kitaplara kaynaklık etmiştir. Başta Konya ve İstanbul kütüphaneleri olmak üzere Türkiye'de ve Türkiye dışında birçok yazma nüshası bulunan eser Seyyid Mahmud Ali (Cavnûr 1319/1901) ve Saîd-i Nefisî (Tahran 1325 hş., 1362 hş.) tarafından neşredilmiştir. Risâle Bahariye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede, Midhat Bahârî (*Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*, İstanbul 1331), Ahmet Avni Konuk (*Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, İstanbul 1331, nşr.

Ferîdun-i Sipehsâlâr'ın sandukasıyla (solda) geri planda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve oğlu Sultan Veled'in sandukaları

Tahir Galip Seratlı, İstanbul 2004) ve Tahir Yazıcı (*Mevlânâ ve Etrafındakiler*, İstanbul 1977) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Batı'da Mevlânâ ve Mevlevîlik üzerine çalışmalarıyla tanınan Franklin D. Lewis, çağdaş İranlı araştırmacılardan Behrand Behzâd'ın *Risâle-i Menhûl-i Sipehsâlâr* adlı kitabında (Tahran 1376 hş./1997) eserin Eflâkî'nin menkıbelerinden derlenerek XVI. yüzyılda yazıldığını ve son şeklini XIX. yüzyılın ortalarında aldığını ileri sürdüğünü belirtir (*Rumi: Past and Present*, s. 243).

BİBLİYOGRAFYA :

Mektûbât-ı Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (nşr. Tefvîk Sübhânî), Tahran 1371 hş., s. 292; Sultan Veled, *İbtidânâme* (trc. Abdülbaki Gölpinarlı), Ankara 1976, tercüme edenin girişi, s. XV; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. XI-XII; Lokmânî Dede, *Menâkıb-ı Mevlânâ* (nşr. Halil Ersoylu), Ankara 2001, neşredenin girişi, s. XIV; Sâkib Dede, *Sefîne*, III, 3-5; Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (nşr. Cem Zorlu), İstanbul 2003, s. 148, 208, 209, 220; Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1952, s. 32; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 14-15; Mehmet Önder – İsmet Binark – Nejat Sefercioğlu, *Mevlânâ Bibliyografyası*, Ankara 1973-74, I, 29-30; II, 265-268; Franklin D. Lewis, *Rumi: Past and Present, East and West*, Oxford 2003, s. 243-249.

NURİ ŞİMŞEKLER

SİRÂC

(bk. KANDİL).

SİRÂCEDDİN, Ebûbekir

(أبو بكر سراج الدين)

(1909-2005)

**Gelenekçi ekole mensup
sûfî düşündür.**

24 Ocak 1909'da İngiltere'nin Lancashire şehrinde doğdu. Asıl adı Martin Lings'tir. Protestan bir ailede yetişti. Oxford Üniversitesi Magdalen College'da İngiliz Edebiyatı Bölümü'nden mezun olduktan (1932) sonra Polonya'da bir süre İngilizce öğretmenliği yaptı. 1935-1939 yılları arasında Litvanya Kaunas Üniversitesi'nde Anglo-Sakson ve Ortaçağ İngilizcesi dersleri verdi. Burada kısa sürede Litvanya dilini öğrendi ve Litvanya okullarında okutulmak üzere Litvanyaca-İngilizce ders kitabı yazdı. Dante'nin *İlâhî Komedya*'sını orijinal dilinden okumak için İtalyanca öğrendi. 1935'te René Guénon'un (Abdülvâhid Yahyâ) eserleriyle tanıştı. Bu eserler, onun modern dünyayı bâtinî ve zâhirî gelenek açı-